

Вік для мудреця — як посох для прочанина

Розмови з ветеранами медичних досліджень в Україні —
докторами медичних наук Михайлом Васильовичем Поповим
і Валентином Порфіровичем Жалко-Титаренком

Вітчизняна філософська думка, яка останнім часом поступово вже долучається до "силового поля" світової науки у пошуках адекватних доцільних рішень щодо найболючіших проблем сучасності, в цілому, на мій погляд, досить-таки успішно наслідує споконвічні традиції *Сократа*. Отож у цьому сенсі не зайве, мабуть, буде нагадати головну з його воістину безсмертних тез: **сама людина — з апіорі притаманними їй інтелектом, культурою і духовністю — спроможна стати справжнім творцем земної цивілізації, а відтак і епіцентром її філософського самоосягнення!** Але ж цілком логічно пов'язаною із цією природною закономірністю є й інша безперечна тенденція. Тобто, я маю тут на увазі невпинне зростання ролі і відповідальності теперішніх мешканців Ойкумени за долю та перспективи оточуючого їх середовища.

Загалом же цей історично-науковий екскурс не є випадковим, адже обидва з перелічених вище факторів безпосередньо властиві *М.В. Попову*, багаторічному невомтному завідувачу кафедри філософії (1973—2008 рр.), а нині професору цієї кафедри Національного медичного університету імені академіка О.О. Богомольця, який вважається у своїй "*alma mater*" найстаршим із працюючих нині ветеранів (нар. у 1930 р.). Однак для першого знайомства читачам "Світогляду" наведу тут побіжний коротенький перелік основних його фундаментальних праць та монографій: "Аксіологія і медицина", "Категорії "внутрішнє-зовнішнє" у науковому пізнанні", "Творча спадщина Ібн Сіні та сучасність", "Біоетика: філософсько-методологічні та соціально-медичні проблеми" (підготовлена спільно з ректором НМУ *В.Ф. Москаленком*) та інші. Взагалі ж серцевину його наукових уподобань становлять питання розвитку вітчизняної біології і медицини, а також деякі суто педагогічні аспекти підвищення ефективності вузівської підготовки нових генерацій лікарського корпусу.

Окрім того, по-справжньому творчо занурившись свого часу у вічно актуальні ідеї *Асклепіада* і *Канта*, професор *Микола Попов* зробив, як на мене, просто-таки непереоціненний внесок у становлення і розцвіт сучасної української аксіології — науки про життєві цінності (яка, до речі, зовсім донедавна офіційно вважалася в нас "дрібнобуржуазною служанкою імперіалізму"). А ще окремим ненав'язливим штрихом у його цікавій багатогранній біографії стоять численні художні переклади корифеїв світової поезії: *Омара Хайяма*, *Авіценни*, *Сааді*, *Румі*, *Гафіза*, *Шірази*, *Генріха Гейне*, *Володимира Висоцького* та ін.

— Шановний Миколо Васильовичу, вся Ваша наукова та викладацька діяльність так чи інакше пов'язана з однією із найскладніших і часом навіть, погодьтеся, неприйнят-ною для більшості пересічних людей галуззю знань. Як це сталося?

— Вибір мого філософського життєвого шляху певною мірою, я б сказав, хрестоматійний. В дитинстві я не обмежувався лише навчальною програмою, а брав також вельми активну участь у громадсько-молодіжній діяльності, а крім того, щиро захоплювався багатьма справжніми шедеврами світової культури і мистецтва. Тож, закінчивши у 1948 році Боровську селищну школу (зараз вона вже, правда, територіально приєднана до Лисичанська), мимоволі опинився на певному творчому роздоріжжі.

У Боровському працював тоді відомий склозавод, а відтак першим моїм цілком природним бажанням стало вивчитись на хіміка. Тому я одразу ж подався до Московського хіміко-технологічного інституту імені Д.І. Менделєєва, та однак не зміг скласти там вступного іспита з математики. Після чого мимоволі якимось потягнуло в бік юриспруденції, адже потреба в таких фахівцях завжди наповнена гострим соціальним підтекстом: захищати знедолених людей, боротися із правопорушеннями тощо. Та коли я спробував про-

Микола Попов
доктор філос. наук, професор кафедри філософії і соціології
Національного медичного університету
ім. О.О. Богомольця, лауреат премії НАМН України за
монографію «Біоетика» (2005 р.), відзначений нагородою
Володимира Великого
Академії наук вищої освіти України

аналізувати причини правових неподобств у суспільстві, от тоді якраз і виникли перші багатокрапкові питання: а що ж таке, власне, людина; які її цивільні функції та можливості; що необхідно для того, аби кожний індивід ніс прижиттєву відповідальність як перед суспільством, так і перед самим собою за свої дії?..

Отже, кінець-кінцем я вирішив поступити на філософський факультет Московського держуніверситету. Але у прийомі документів на стаціонар мені відмовили через те, що я нібито під час війни перебував на окупованій німцями території. І як би це не суперечило здоровій логіці, але.... І все ж, бачачи моє спантелчене обличчя, декан по недовгій міркуванні запропонував мені здати документи на заочне відділення. Я, звісна річ, тут же таки із задоволенням погодився і аніскілечки за це не жалкую!..

Повноцінне трудове життя за своєю інтенсивністю та широтою реальних людських стосунків не можна порівняти із студентським. Незабаром мені довелося покинути родину, розпочавши самостійний шлях духовного розвитку. Два роки я пропрацював вчителем і комсоргом середньої школи в с. Конюхи Тернопільської області, потім стільки ж саме часу перебував у лавах Радянської Армії. Це були роки певного змужніння, становлення твердого непохитного

характеру, зрештою це був чи не найважливіший період формування моєї особистості як практичного філософа.

— Зупиніться, будь ласка, на цьому більш детально. Я маю на увазі: що саме зіграло вирішальну роль у народженні Вашого власного філософського світогляду?

— Мабуть, найбільше все ж таки довколишня політична ситуація. І це, далебі, ні для кого зараз уже не секрет, бо ж так звана "хрущовська відлига" по праву вважається часом воістину кардинальних змін у науці (й зокрема, в біології)! Тож моїми безпосередніми наставниками стали тоді такі славетні академіки як *Т.І. Ойзерман, П.В. Константинов, Е.О. Льєнков, І.Т. Фролов* разом з не менш відомими професорами *А.Я. Льїним* та *М.О. Логвином*.

— А як Ви опинилися в Києві?

— Одразу ж по закінченні рідної ломоносовської "alma mater" мене запросили на кафедру філософії Української сільськогосподарської академії. Незабаром сама ж кафедра і визначила напрям моєї майбутньої наукової роботи: ним стала актуальна на той час "проблема внутрішнього-зовнішнього" в сучасній біології. Однак трохи згодом надзвичайно широка панорама біологічних досліджень була звужена до молекулярної біології та генетики, а для завершення кандидатської дисертації мене було направлено на цільову аспірантуру при кафедрі філософії КДУ імені Т. Шевченка (де, власне, я і захистився у 1968 році). Через п'ять року потому я був рекомендований на посаду завідувача кафедри марксистсько-ленінської філософії (так вона тоді називалася) Київського медінституту ім. О.О. Богомольця.

— Напевне, ця зміна профілю навчального закладу (з аграрного на медичний) викликала десь певні труднощі, причому як змістовного, так і суто адміністративного плану? Що Ви відчували на той час?

— Не стану лукавити: звичайно, я був приємно вражений від такого призначення з багатьох причин. По-перше, обов'язки завідувача кафедри поклали на мене високу відповідальність: і за роботу колективу кафедри, і за свою власну, творчу, професійну роботу. Завойовувати гідний авторитет у творчому колективі — ой як важко! Адже у нього свої авторитети, свої амбіції, інколи перебільшені. До того ж мені було всього 43 роки, а серед колег вдосталь було значно досвідченіших і старших за мене, вщерть усіяних медалями Великої Вітчизняної, з багаторічним професорським стажем тощо.

По-друге, я повинен був згуртувати колектив кафедри навколо реалізації нових науково-методичних проблем шляхом піднесення ефективності та філософської культури повсякденної викладацької роботи.

Тобто, трохи узагальнивши, це означало: аби стати повноправним членом цього високопрофесійного вузівського колективу, аж ніяк недостатньо порожніх слів чи заялжених політичних гасел, — потрібна конкретна кропітка організаційна робота як колективу кафедри, так і моя особиста.

— **Микола Васильовичу, а яких же саме якісних успіхів вдалося Вам досягти за всі тридцять п'ять років беззмінного керування кафедрою?**

— По-перше, нами було здійснено своєрідну "ревізію" лекцій та семінарських занять — з метою реалізації останніх досягнень світової та вітчизняної науки, а крім того поновлено лекційний фонд кафедри за рахунок цілої низки новітніх тем. Так, наприклад, цілковитому перегляду піддався ряд колишніх, здавалося б, непорушних "діаматівських" законів (зокрема, знятий був акцент із закону єдності та боротьби протилежностей і навпаки — поновлений у правах закон заперечення заперечень). Окрім того, цій же таки меті було підпорядковано і застосування засобів наочності (головним чином — у вигляді графічних схем). А оскільки я вже до цього мав певний художній досвід, то відтак довелось і особисто добряче покорпіти над розробкою планшетів з основних навчальних тем, перевівши їх у кольорові слайди, — що, у свою чергу, без сумніву, посприяло кращій систематизації навчального процесу.

Іншим важливим напрямком нашої діяльності стала розробка філософських питань медицини, яка склала програму досліджень не лише викладачів кафедри, але й багатьох колег із інших медичних вузів України. Отже, протягом останніх 20-и років тут було активно задіяно наступну тематику:

- а) "Соціально-медичні аспекти проблеми "людина-суспільство-природа в умовах НТР" (1975-80 рр.);
- б) "Світоглядне та пізнавальне значення соціально-медичного вивчення людської діяльності в сучасних умовах" (1981-85 рр.);
- в) "Філософсько-методологічні питання розвитку медичних знань" (1986-90 рр.);

Причому розробка кожної теми щоразу завершувалася проведенням науково-теоретичних конференцій та публікаціями у міжвідомчому збірнику "Філософські питання біології та медицини", а його авторами нерідко ставали всесвітньо відомі вчені з Росії, Казахстану та Болгарії.

Одним із безпосередніх наслідків наполегливої кафедральної роботи стало неухильне зростання наукового статусу наших викладачів: рано чи пізно всі вони, зокрема, одержали ступінь кандидата філософських наук, а я 1986 року захистив докторську дисертацію, присвячену соціологічним проблемам формування наукового світогляду особистості.

Дотичним до розробки філософських питань медицини стало запровадження Методологічної ради професорів інституту. Про ефективність діяльності цієї ради свідчить хоча б те, що її доповідачами були свого часу такі відомі вітчизняні академіки як *М.Н. Зайко, В.М. Сидельников, В.П. Широков, К.І. Кабак, К.І. Кульчицький...*

— **А чи змінився зміст та напрями роботи колективу кафедри із отриманням Україною незалежності?**

— Так, звичайно, змінилися і причому докорінним чином! Насамперед — у змістовному плані. Адже філософія завжди в центрі своєї уваги мала дослід-

ження людини, її багатогранну діяльність по пізнанню навколишнього об'єктивного світу та своїх різноманітних потреб і інтересів. Однак попередній, радянський період наніс її розвиткові серйозної шкоди через вихолощення багатьох справді філософських проблем. Наочним прикладом може тут бути абсолютне протиставлення матеріалізму та ідеалізму; або ж так званої "буржуазної" та "пролетарської" філософії тощо. Зокрема, до 50-х років минулого століття в Радянському Союзі взагалі не друкувалися твори багатьох всесвітньо відомих класиків (в основному, що правда, німецького походження): *Хайдеггера, Шеллера, Гейзенберга...* Натомість явно заідеологізовані роботи марксистсько-ленінської школи проголошувалися мало не еверестом світоглядного мислення. Всіляко підтримувалося протиставлення між філософією та наукою (різних її галузей), що супроводжувалося здебільшого необґрунтованими претензіями до науки.

Другою, не менш шкідливою вадою попередньої філософії став її занадто абстрагований виклад, що мимоволі породило однотипність підготовки навчальної літератури за спільною схемою — без урахування професійних запитів різних спеціальностей.

Отож у підсумку "маємо те, що маємо": неповагу і блюзнірство з боку тих, хто зубрив таку схоластику, плюс поверхнево-поблажливе ставлення до соціального статусу філософії як науки. Це добре відчувається при аналізі роботи деяких наших профільних кафедр у медичних, сільськогосподарських, будівельних та інших вузькоспеціалізованих вузах. А втім, таке ж, власне, ставлення і до самих філософських кадрів, які часто-густо не вписуються в адміністративні схеми, які заповнили систему вищої освіти.

Все це примусило нашу кафедру докорінно переглянути наявний досвід, вдавшись відтак до використання багатющого гуманітарного та інтелектуально-почуттєвого потенціалу філософії. Було, зокрема, підготовлено кілька нових підручників, позбавлених вищезгаданих недоліків. Вперше в Україні я видав навчальний посібник "Філософія релігії", який сповна відповідає європейським зразкам навчальної літератури. До того ж кафедра розробила необхідну методичну базу для ефективного виконання принципів Болонської угоди, адже остання, на жаль, не так часто, як того б хотілося, адекватно сприймається викладацьким співтовариством.

Ми також переконалися, що виклад філософії в органічному зв'язку з основним профілем вузу (а медичного — особливо!) є традиційно ефективним. Адже він був започаткований ще *Гіппократом*, який заповідав: "*справжній лікар повинен бути філософом*".

Глибоке, позбавлене однобічностей, розуміння філософії як неодмінної основи культурологічного формування особистостей будь-якого фахівця — таке сучасне розуміння її соціального покликання.

Як згусток людської духовності філософія прокладає стратегічні траси людського самотворення, стає смислотворчістю її життя. Найвища соціальна функція філософії полягає у виконанні нею свого цін-

нісно-узагальненого механізму культури, як виразу духу нації. Допомогти людині засвоїти досвід філософської мудрості, яка не зводиться до вивчення якоїсь предметної реальності, а насамперед спрямовує на пізнання загальних принципів, норм, ідеалів, втілених у системі цінностей культури. А виконувати цю функцію філософія здатна на базі формування та розвитку духовності людини.

— Микола Васильовичу, наскільки мені відомо, Вам, крім усього іншого, належить ще й вельми ґрунтовна розробка філософських питань сучасної медицини. Не могли б Ви зупинитися на цій проблемі?

— В попередній період філософія здебільшого об'єднувалась гіпотезою про біологічне та соціальне в людині — як основних структурних елементах людської природи. На цій основі сформувалися і два протилежних табори. Прибічники першого з них (фундатор — *Л. Фейєрбах*) абсолютизували біологічне начало, відверто недооцінювачі духовні людські якості. Тоді як, приміром, ідейні послідовники *К. Маркса* — навпаки, переймалися лише соціальний боком медалі. Отож конче потрібно було знайти вихід із цього зачарованого кола. Тому я розробив робочу гіпотезу про тернарну (тобто троїсту) природу феномена людини, у якій тісно взаємодіють три структурні елементи:

а) *природне в людині*, тобто її фізико-хімічний склад та "вписаність" у космічно-природні умови планети Земля;

б) *біологічне в людині*, тобто її генетична готовність до виконання певних суспільних функцій (прямоходження, спеціалізація органів чуття та наявність деякої достатньої мозкової маси для налагодження інтелектуальної діяльності);

в) *соціальне в людині*, тобто соціальні та духовні умови людської діяльності та творчості, результатом якої є формування культури, як надбіологічної системи передачі набутого корисного досвіду.

А найголовніше — їх не можна розривати, або ж протиставляти одне одному, не порушивши при цьому діалектичної єдності у функціонуванні системи організм-особистість.

Іншою проблемою сучасних філософських питань медицини є розробка інтегративного поняття здоров'я, яке взагалі має для нас усіх воістину, я б сказав, стрижневе значення. Адже *в сучасній медицині існує понад 200 визначень здоров'я*. Причому, в першу чергу, це дисциплінарні визначення простих нозологій. Натомість як практична медицина потребує зараз дедалі пильнішої уваги до захворювань більш складної етіології або ж таких, які раніше взагалі не зустрічались.

— Так, на жаль, в наших поліклініках не існує поки ще спеціалістів "по людині" в цілому, а є лише по окремих органах чи хворобах....

— От саме на цій підставі я, власне кажучи, й запропонував концепцію інтегративного розуміння людини та її здоров'я, без чого неможливо досліджу-

вати причини захворювань. Отже, мною було виділено 4 таких компоненти, які в сукупності розкривають об'єктивний зміст поняття людського здоров'я.

Першим складником є індивідуальне, особисте здоров'я людини. Сучасна валеологія якраз і вивчає індивідуальне здоров'я. Але його не можна досягнути, ігноруючи інші компоненти здоров'я людини. *Другим складником* можна вважати спадково-родинне здоров'я, яке ми одержуємо від своїх батьків, своєї генетичної рідні. Третім є соціально-психологічне здоров'я окремої людини та тієї спільноти, до якої вона належить. Тут особливої цінності набувають гуманні психологічні умови людської культури, а також боротьба проти будь-яких їх порушень. І, нарешті, четвертим подібним складником є моральне здоров'я окремої людини та суспільства. Тут найважливішим є суспільно усвідомлене розуміння цінності здоров'я окремих людей заради уникнення різноманітних моральних деформацій у навколишньому житті.

На цій основі мною було запропоновано інтегративне визначення здоров'я людини — як оптимального функціонування генетичних та соціокультурних закономірностей системи людина-особистість, що забезпечує виконання оптимуму фізіологічних та соціальних функцій організму людини та земної цивілізації в цілому. Звісна річ, такий новаторський підхід виконує ще й неоціненну методологічну функцію, спрямовуючи діагностичні пошуки конкретного лікаря на збереження здоров'я свого пацієнта.

Нарешті, про останнє. Не секрет, що в наш час нерідко можна почути безліч нарікань щодо недоліків практичної медицини — через буцімто невикорчовані вади, які дісталися нам від соціалізму. І пропонується один-єдиний безальтернативний, мовляв, вихід — реформування системи охорони здоров'я. А реформаторів у цій сфері, як годиться, більше ніж треба, надто ж коли мова заходить про кошти державного бюджету.

Але при цьому подекуди забувають, що у нас же є в наявності пречудові, ледь не кращі в світі випробувані лікарські кадри, котрих треба звести за одним круглим столом разом з невеличкою купкою менеджерів, аби все врешті-решт пішло на лад. Мабуть, спитаєте зараз: а де ж їх взяти, тих чесних висококваліфікованих фахівців з менеджменту, — виписувати поштучно з-за кордону, чи що?.. Звичайно ж, ні! Досягти соціальної ефективності охорони здоров'я нашої нації цілком здатні й самі українці, які, будучи одержимі такою потребою, мудро впроваджуватимуть її на практиці. Просто цьому також треба планомерно вчитись, в тому числі, і у сучасної філософії, яка за своєю впорядковуючою суттю привносить у масову пересічну свідомість відчуття загальнопланетарного гуманізму, високої організації, порядності та виключної фахової відповідальності за доручену справу. І якщо всі ми сповна це зрозуміємо — успіх, повірте, таки неодмінно прийде! ■

Розмову вів
журналіст **Сергій Красюк**